

«No s-i fa foch ni estada»: abandonament i reocupació de masos a Albarca en els segles XV i XVI¹

Montserrat Flores

Historiadora i membre de Carrutxa

El despoblament rural, a Montsant i a les Muntanyes de Prades, no és pas un fenomen exclusiu del segle XX. Al llarg dels temps, per causes naturals – variació de la natalitat, mortalitats sobtades– o per corrents migratoris – permanents o circumstancials–, aquests territoris han viscut diversos altibaixos demogràfics, amb períodes de creixement i de recessió.

Una de les etapes històriques de més transcendència en aquesta evolució demogràfica va ser, sens dubte, la Baixa Edat Mitjana. Entre els segles XIV i XV, l'acumulació de les crisis de fam, les cícliques epidèmies de pesta, les plagues agrícoles, els terratrèmols i les guerres interiors –Guerra dels Dos Peres el 1356-1369, Guerra Civil el 1462-1472– i exteriors –contra França, Gènova, Granada, Nàpols... – van provocar, directament o indirecta, la mort de grans contingents de població arreu de Catalunya. A més, els diferents sectors de l'economia van sofrir uns sotracos tan intensos que el modus de vida dels supervivents va experimentar també grans canvis. En les èpoques en què les ciutats, en fase de recuperació, necessitaven mà d'obra, molts pagesos arruïnats hi acudien atrets per la possibilitat de feina estable i salaris alts. D'altres, sense perspectives de feina, hi arribaven fugint dels camps que ja no podien conrear perquè, en morir gran part de la seva família, havien perdut els braços necessaris per fer-ho.

Els masos que abandonaven quedaven erms; sovint, el senyor no trobava una altra família pagesa per a establir-hi. En altres casos, el sistema d'herència acumulava diversos d'aquests masos en mans d'una família que no els podia conrear tots: la possessió de terra no és garantia de riquesa si hom no disposa dels braços necessaris per a treballar-la. Cal afegir-hi, a més, que el senyor seguia reclamant els pagaments de censos i les prestacions de treball, de tal manera que aquestes famílies havien d'afrontar unes obligacions a les quals no estaven humanament capacitats per a respondre.

Altres famílies pageses, que conservaven un bon nombre de braços, pogueren beneficiar-se d'aquest abandonament de masos: per herència, per compra o redactant nous documents d'establiment, acumularen diversos masos i, mentre la conjuntura econòmica ho va fer possible, la seva explotació els va resultar profitosa.

El 1486, la Sentència Arbitral de Guadalupe –que posà fi al conflicte remença en el camp català–, en el seu punt número vuit, autoritzava els senyors a ocupar els masos que haguessin estat abandonats pels seus vassalls durant

¹ Aquest article no hagués estat possible sense la col·laboració i bons consells d'Ezequiel Gort i les facilitats donades pel personal de l'Arxiu Tarradellas de Poblet, que custodia el fons Medinaceli.

més de tres mesos.² L'argument eren els perjudicis que sofrien els senyors per aquesta desocupació, ja que, evidentment, deixaven de cobrar-ne les rendes i, a més, es malmetien les edificacions.

Montsant i Muntanyes de Prades, en què l'hàbitat dispers ha estat una constant històrica, també experimentaren aquest fenomen de l'abandonament de masos a la Baixa Edat Mitjana. El 1496, el batlle general del comtat de les Muntanyes de Prades va dictar una sentència³ per la qual el comte confiscava aquells masos en els quals «malgrat els advertiments del senyor, els seus propietaris no hi fan habitació, foc ni estada»; des d'ara, en disposaria lliurement i, si ho considerava necessari, hi establiria noves famílies pageses.

Sembla clar, doncs, que aquesta sentència l'hem d'entendre en el context de l'execució del punt vuitè de la Sentència Arbitral de Guadalupe, pel que fa a la interpretació jurídica. I, pel que fa al vessant econòmic, ho hem de situar en el procés de recuperació català posterior als sotracs dels segles XIV i XV, un fenomen que el historiadors han anomenat «el redreç».

Aquest redreç demogràfic i econòmic sembla ser real. Ezequiel Gort⁴ ha comparat les dades dels fogatge de 1496 i de 1515: tot i les limitacions de les estadístiques de l'època, –com que tenien finalitats fiscals molta gent intentava no figurar-hi–, sembla que tots els pobles de la zona van augmentar de població. Això no vol dir, però, que els masos haguessin estat repoblats, perquè no sabem com estava distribuïda aquesta població.

En la sentència de 1496, es fa recompte de quins són els masos abandonats en cada terme,⁵ i detalla el nom del seu propietari. Per tal de redactar-la, els oficials del batlle van fer pels diferents pobles una investigació que ha quedat reflectida en una enquesta.⁶ A cada població van buscar dos o tres testimonis, als quals preguntaven quants masos deshabitats hi havia al terme, des de quan hi estaven i si eren suficients per a garantir la supervivència d'una família pagesa. Els informants revelaven també la identitat del seu propietari i, en alguns casos, l'estat de conservació en què es trobaven.

A Albarca, els testimonis van ser Pere Segú, del mas, i Joan Vales –o Vallès–. Segons la seva declaració, al terme hi havia vuit masos abandonats:

² 8. *Item, pronunciamos, arbitramos y declaramos que si los pageses se irán de los dichos masos y dexarán aquellos sin voluntad de sus senyores, que los dichos senyores puedan por su propia auctoritat ocupar aquellos y stablirlos a quien querran, passados tres meses después que los dichos pageses se habrán ido; e que durant el dicho tiempo de los tres meses los puedan tomar y encomendar, porqué stando deshabitados assí los masos como las tierras podrían recibir daños algunos. E si contescerà que el pagés que dexó su mas, según dicho es, amenazará o desafiará, o fará de dicho o de hecho cosa alguna contra el senior o contra aquel a quien el senior lo haurá encomendado, arrendado o establecido, que el tal pagés ipso facto sea havido por gitado de pau e treva.* Vicens Vives, Jaume. *Historia de los Remensas en el siglo XV*. Barcelona: Ed. Vicens Vives, 1978. p. 337-355

³ Fons Medinaceli, Secció Prades, Lligall 27/672.

⁴ GORT JUANPERE, Ezequiel. *Història de Cornudella de Montsant: unavila del comtat de Prades*. Reus: Fundació de Roger de Belfort, 1994, p. 147-149.

⁵ La sentència recull 8 masos deshabitats a Albarca, 13 a Arbolí, 4 a Mont-ral, 7 a Vilanova de Prades, 3 a Rascac [?], 15 a Siurana, 8 a Ulldemolins, 13 a l'Aleixar, 16 a la Mussara, 8 a Cornudella i 4 a Vilaplana.

⁶ Fons, Secció Prades, Lligall 27/671.

- Mas d'en Osca –Hoscha o Osqua. Els propietaris del moment eren la família Cabrés d'Ulldemolins. Estava deshabitat des del començament de la guerra civil. Hi podia viure un pagès; segons Viles, honradament.
- Mas d'en Mir, que en aquell moment posseïen n'Anglès i n'Amigó d'Ulldemolins. Pere Segú no recordava des de quan estava deshabitat, però havia sentit explicar a sa mare que s'hi havia viscut. Podia sostenir un pagès i fins i tot dos, perquè cada any produïa 400 fanèques de forment.
- Mas d'en Toldrà, que vivia a Ulldemolins. Estava deshabitat des d'abans de la guerra; abans hi havia viscut un tal Figueres d'Albarca. Podia sostenir força bé un pagès, perquè «que los passats hi vivien molt grossament» i «pomposa».
- Mas de Bernat Ferrer, d'Ulldemolins. Molt de temps abans de la guerra ja no hi vivia ningú, quan en van sortir els Pallaresos de Cornudella. Podia sostenir bé un pagès.
- Mas d'Andreu Bonastre, d'Ulldemolins. Mai no s'hi havia vist viure ningú. Podia sostenir un pagès.
- Mas de n'Arqués. No hi havia record que mai hi visqués ningú. Podia sostenir un pagès «bastantment».
- Mas d'Antoni Amigó. No hi ha record que hi visqués ningú, però els testimonis creïen que hi devien viure, perquè pagava fornatge. Un pagès hi podia viure bé.
- Mas dels Mayans, o del Mayans, que posseïa també Antoni Amigó. No hi havia record que mai hagués estat habitat, i no era segur que pogués sostenir un pagès.

Davant d'aquesta relació, cal que ens preguntem en quin moment i per quines causes s'havien deshabitat aquests masos. Com podem veure, una referència constant és la guerra civil, que havia acabat vint-i-quatre anys abans i devia haver afectat fortament els territoris del comtat; si no en morts i batalles, almenys en moviments de tropes, tensions i, sobretot, en contribucions al comte –pagaments i serveis militars. Durant els primers temps de la guerra –als qual es fa referència– hi va haver escaramusses entre les hosts del comte, partidari del rei, i les de l'arquebisbe, proper a la Generalitat.⁷

En canvi, és més difícil precisar en quin moment havien estat abandonats els masos que el 1496 ningú recordava haver vist habitats. Tot i no tenir-ne proves concloents, creïem que la causa de la seva despoblació cal buscar-la en la combinació dels diferents flagells que van afectar el territori durant el segle XIV. Un parèntesi d'entre 100 i 150 anys podia haver estat suficient per a esborrar de la memòria col·lectiva el record dels episodis d'abandonament i despoblació.

No tenim dades exhaustives de la incidència de la pesta al comtat, però Gort va donar, per a Ulldemolins, un mínim de 250 morts.⁸ I, pel que fa a la carestia d'aliments, sabem, per exemple, que l'any 1345 faltaven cereals, fins al punt que

⁷ GORT, *op. cit.*, p. 135.

⁸ *Ibidem*, p. 100-101.

el comte Pere va permetre que els pobles del comtat no comencessin a pagar la questia del mes de de maig passat el mes de juliol.⁹

Com a factor de despoblació dels masos caldria tenir també en compte la pressió que el senyor exercia sobre els pagesos supervivents de les epidèmies. Ara bé, aquest és un tema que avui, amb el grau de coneixement que tenim del funcionament del comtat, encara no podem tractar satisfactòriament.

La situació el 1572

Vuitanta anys més tard, alguns d'aquests masos continuaven sense habitants estables. Això no vol dir, però, que estiguessin erms. En una altra sentència de 1572,¹⁰ Onofre Joan de Cisterer, senyor de Botarell i jutge de la capbreuació que s'estava duent a terme en el comtat per tal de recuperar el patrimoni comtal, va fer constar que, sense permís del senyor, algunes famílies pageses s'havien repartit alguns d'aquests masos –és a dir, s'havien apropiat de part de les seves terres– i, a més, no pagaven les rendes que el comte havia de rebre d'ells.

A Albarca, el mas d'en Osca se l'havien repartit Gabriel Argany, d'Albarca, i Joan Anglès, d'Ulldemolins. Ambdós van reconèixer que ho havien fet sense permís del comte, però es van comprometre a fer-hi estada, «ço és, que entre los dos donaran un estadant». El jutge va fixar que abans de tres mesos l'havien d'habitar i, en el termini d'un any, entre els dos havien de fer obres al mas per tal de recuperar-ne la construcció.

El mas d'en Ferrer se l'havien repartit en Ferrer i en Macip d'Ulldemolins, però tenia tan poques terres que no era suficient per a viure-hi un pagès. El jutge, doncs, els va absoldre de l'obligació d'habitar-lo –tret del cas que recuperessin més terres del mas o que les milloressin–, però havien de fer l'homenatge.

Tres dels masos –el de Segalés, de Pere Toldrà d'Ulldemolins, el de les Planes, de Joan Anglès, i el d'en Palau, propietat d'ell mateix– tenien les construccions força malmeses, tot i que en temps passats havien estat edificis notables. De fet, conservaven parets i arcs de pedra. El jutge va obligar els propietaris a fer-hi obres de consolidació i reconstrucció i, a més, havien de fer-hi estada i prestar els homenatges corresponents.

En canvi, el mas d'en Lluç, de Francesc Domènec d'Ulldemolins tenia els edificis en força bon estat; calia únicament reparar trespols i teulades. Les persones que revisaven l'estat dels masos van dir «que han vist la masia i, en ella, molts patis, cuberts, escala, cunya, dos cambres, bons stables, corral, pastador, menjador i celler». Tot i que «és ver que-s derrocà los sostres y teulades», la van considerar casa habitable i, a més, tenia moltes terres. Per això el jutge va sentenciar que, en un termini de tres mesos, Francesc Domènec l'havia d'habitar o fer habitar, prestar homenatge i posar-hi vint lliures d'obres en un any per a reparar trespols i teulades, segons li semblés, per tal que no s'acabessin d'enderrocar.

Per a tots els esmentats, el jutge establí una pena de vint-i-cinc lliures en cas d'incompliment de la sentència.

⁹ Fons, secció Prades, lligall 8/183.

¹⁰ Fons Medinaceli, secció Prades, lligall 26/666.

En definitiva, més enllà de les descripcions que ens aporten, aquestes enquestes i sentències ens mostren de quina manera la població del comtat de Prades va reaccionar, durant els segles XV i XVI, davant la crisi que havia devastat la terra. Encara que, en alguns casos, aquestes solucions passessin, com en altres llocs, per l'apropiació dels drets i del patrimoni del senyor.

Publicat originalment a *La Carxana*, núm. 7-8 (Albarca, estiu 2002)